

ÉVFORDULÓK

A hajdúk őrtornyából irodalmi emlékhely

Azok az útonjárók, akik a gyulai vagy a sarkadi határátkelőn közelítik meg Nagyváradot, vagy onnan igyekeznek Arad felé, ki nem kerülhetik Dél-Bihar legjelentősebb helységét, Nagyszalontát. A városközpont keleti során fürkészés nélkül is felfigyelnek egy magánosan álló, sisaktetővel fedett, magas épületre. Ez az önmaga nevét meghazudtoló Csonkatorony, a rég semmivé lett hajdúvár egyetlen talpon álló erőssége. A tovatűnt negyedfélszázadnyi idő alatt ez is halomra dült volna, ha az óvó szándék közbe nem avatkozik. 1999 nyarán kerek egy évszázad telt be azóta, hogy az „idéltlen rom, mogorva, puszta váz” újjászületett, és megőrzésre falai közé fogadta a *Toldi* szerzőjének tárgyi emlékeit.

A kerek évforduló alkalmat nyújt ahhoz, hogy az egykori hajdúvár őregtornyának történetét áttekintsem, és elmondjam múzeummal rangosodásának dióhéjba foglalt történetét.

A Toldiak várkastélyából hajdúvár

A XIII. században királyi, majd püspöki birtokként emlegetett *Zolunta*, később *Zalanta* 1398-ban a Toldi-család tulajdonába került. Egy 1552-ben végzett vármegyei összeírás szerint Szalontán Toldi Mihály 7 és fél, Toldi Miklós 6 portának a birtokosa, ami – a jobbágyok családtagjait is beleszámítva – körülbelül 324 személyt jelentett. A Toldiak az őserdők, mocsarak, erők övezte bensőségüket, udvarházukat 1540 és 1556 között vizesárokka, földkupaccal vették körül. Talán Dózsa György e tájakra is kiterjedő jobbáglázadásának újabb fellobbanásától, vagy a portyázó törökök rablásaitól tartottak. Az 1560-as enyedi országgyűlés elrendelte a nyugati végeken lévő erődfülmények, közöttük a szalontainak, szakértők általi felülvizsgálását, további megszilárdítását. Ennek minden bizonnyal eleget is tettek.

A belső vár szabályos, csaknem négyzet alakú volt, hiszen a síkvidéken ennek kialakítását felszíni formák nem akadályozták. Védelmük érdekében fölhasználták a táj nyújtotta természeti adottságokat, a nyugati várfal előterében terpeszkedő mély mocsarat (napjainkban a város központi parkja pompázik a helyén), a bőséges vízhozamú Kölesért, távolabbi biztosítékként a rengeteg erdőt, nádasokat. A földhányat széles, mély árokkal vették körül, a kiemelt földhányást palánkfalal magasították: a függőlegesen rögzített gerendákat, cölöpöket vesszőfonadékkal tartotta össze, közibük döngölt föld került. A néphagyomány úgy tartja, hogy széles tetején egy szekér is végigmehetett.

A török túlerőnek azonban még így sem tudott ellenállni. 1598-ban Musztafa pasa Várad megszerzéséért indított hadjáratot. A védők hőiesen ellenálltak, ezért a megalázott török sereg – szegedi és gyulai szállására visszavonulóban – lángba borította az útjába eső helységeket, lakóit megölte vagy rabszjára fűzte. Az Erdőhátság települései, Szalonta és még 22 falu teljesen elpusztultak, a gazdag mezővárossal, Kölesérrel egyetemben. Az életben maradtok az áthatolhatatlan erdőkben s a mocsarak szigetein kerestek menedéket. A férfiak közül számosan hajdúknak vagy zsoldos katonának álltak. Nyolc hosszú esztendőn át tengődtek létbizonytalanságban a megfogyatkozott szalontaiak s a környékbeliek, amikor *Bocskai István* egyik rendelkezése új életlehetőséget nyitott számukra.

1606. március 14-én kiváltságlevelével a fejedelem 300 fegyveres hajdút telepített e tájra, Erdély itteni határait biztosítandó, az oszmán betörésekkel szemben. *Jóthe Gergely* és emberei előbb zálogba vették Szalontát Toldi Györgytől, majd 1625-ben ezer tallérért örökáron megvásárolták. Ekkor váltak el a Toldiak véglegesen Szalontától.

Az erődfülmény hadászati szerepét növelendő, a hajdúk 1636 őszén és telén a vár udvarában tornyot emeltek. Az ismeretlen építész hármastetűre tervezte: magasságával emelkedjék a már meglévő sarokbástyák, erdők és nádasok fölé, hogy a strázsa idejében észreve-

hesse a közeledő veszedelmet; hadászatiilag: a vastag falak fogják fel az ostromágyúk golyóit, ugyanakkor tüzérségi támadásra is legyenek készen. Nem hagyható figyelmen kívül az a szerep sem, amit végső menedékként nyújthatott volna a vár védőinek arra az esetre, ha remény nyílik felszabadító seregek érkezésére. Erre azonban sor nem került.

Az építés időpontjáról Szalárdi János *Siralma magyar krónikája* nyújt némi tájékoztatást: 1606. október 6-án a hajdúk döntő, győzelmes csatát vívtak a törökökkel, megerősítve ezzel I. Rákóczi György fejedelmi székét. Az ütközetet követően „Győri Jakab másnap a véle valókkal, a szalontaiakkal kimenvén a tábor helyén is sok elhagyott élesszekereket s holmi barmokat találának, és az lővőszerszámokat azokhoz való szerekkal, porral, golyóbbissal Szalontára bevívén, az ott való kastélybeli bástyákra és *azután épített toronyba* állaták vala.” (Szalárdi: i.m. 179. old., kiemelés D. E. részéről.)

A Toldi szerelme VI. énekében mindezt Arany János is megőrökíti:

*Akkor emelték a várnak erős tornyát, –
Ezután több utas nézze meg a romját!
Tudom én – el tudnám mondani, hogy épült,
Mező-Gyarak és több faluhely kövéből*

Ez utóbbi két sorból kiderül: a harcosok idejéből arra nem futotta, hogy téglát égensenek, hanem a romokban heverő Répáskeszi, Vímer, Gyarak, Kölesérközé tégláit hordták össze, s ebből emelték a védőtornyot. A sok törmelék arra készítette őket, hogy a 180 cm vastagságú falnak csupán belső és külső sorát rakják ép téglákból, közét pedig malterrel kevert törmelékkel töltsék ki.

Miként lett csonka a torony?

A hadmozdulatoktól való tartózkodást kimondó, korábbi magyar–török egyezséget az ellenség felrúgta. Előnyomulásukat megakadályozandó, II. Rákóczi György 1658. szeptember 2-án parancsot adott a szalontaiaknak a vár és bástyáinak lerombolására, hogy az ellenség ne fészkelhesse be magát. A hajdúkat és családjaikat táborához való csatlakozásra szólította föl. Mindezekről Szalárdi tudósít: „A hol mi erősségek voltak, a fejedelem parancsolatjából még a török fővezér érkezése előtt mind felégették vala, úgy mint szalonta-, sarkadbeli jó ép, rakott épületű városával ugyan magoktól a lakosságtul többől kiégettettvén, pusztán hagyattak vala, hogy beléjök ne szállhatna.”

Amikor – néhány év múltán – Evlia Cselebi, a híres török utazó erre járt, ezt jegyezte föl róluk: „Szalonta vára attól az időtől fogva elpusztultan áll, külvárosa azonban jól ki van építve. Csinos és fejlett város ez.” Tehát igazolja a vár és a torony végzetét. Ugyanakkor azt is megtudjuk, amit az egyházi források hasonlóan megerősítenek: a lakosság egy része a nádasokba, szigetekre húzódott, majd a harci zaj csöndesültével elömerészkedett és újból felépítette otthonát; templomot, iskolát tartott fenn.

1692. június 5-én Heisler generális visszafoglalta Váradot; ezzel a város török megszállása is véget ért. Az egykor elmenekültek visszaszállingóztak, majd az 1700-as évek elején új templomot és iskolát emeltek. A palánkokat – már, amit az idő vasfoga meg nem rágott – elhordták, a földgátakkal az árkokat töltötték fel. Egyedül a torony dacolt a viharokkal, „a szélvész es idővel”.

Amikor – 1847 júniusában – Petőfi Sándor első ízben kereste föl szerelmes barátnőjét, az „idétlen rom” látványa a múltbeli szabadságháború lírai megidézésére ösztönzi. Verset ír *A csonka toronyról*, sőt rajzzal is megőrökíti. (Egyébként ez a hajdúváros főterének első ábrázolása.) Ő a szabadság lobogóját látja lengeni a magasban, míg Arany az 1850-ben keltezett, *Az ó torony* címűben a gyomverte rom pusztuló hazája képét érzékelteti.

Múzeum a helyreállított toronyban

A torony és az irodalom összefonódása nem korlátozódik csupán e két klasszikus versre. A legteljesebb kapcsolat akkor jön létre, amikor falai közé költöznek örökös megőrzésre Arany János relikviái. A helybeli Emlékegyesület – a költő fiának, Lászlónak anyagi és erkölcsi támogatásával – megvásárolja a magántulajdonban lévő tornyot és telkét, majd fölkeri Gyalus László műépítész egyetemi tanárt, a restaurálási terv elkészítésére. A magasítás érdekében ő